

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ТЫВА ГУМАНИТАРЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР ИНСТИТУТЫ

КИМЭП УНИВЕРСИТЕТІ

ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ-
ГУМАНИТАРЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**«ТҮРКІ ӘЛЕМІ: ТІЛ, ТАРИХ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ»
атты халықаралық ғылыми-теориялық
конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ**

3-4 шілде, 2014 ж.

МАТЕРИАЛЫ

**международной научно-теоретической конференции
«ТЮРКСКИЙ МИР: ЯЗЫК, ИСТОРИЯ И
КУЛЬТУРА»**

3-4 июля, 2014 г.

**MATERIALS OF
international scientific-theoretical conference
«TURKIC WORLD: LANGUAGE, HISTORY AND
CULTURE»**

July 3th and 4th, 2014

Жоғарғы оқу орнында жақсы нәтижеге жетуге студенттердің және ұстаздардың үлкен еңбегі, төзімділігі, сенімділігі, үнемі ізденісте болуы әсер етеді. Жалпы педагогикалық әрекеттің нәтижесі ой-өрісі жаңашыл, ең азы, үш тілде еркін сөйлейтін, қоғам талабына сай, шығармашылық деңгейде жұмыс атқара алатын оқу орнының түлегін қалыптастырады.

Белгілі жазушы, драматург, әрі педагог Ж. Аймауытов: "Сабақ беру үйреншікті жай шеберлік емес, ол – үнемі жаңадан жана табатын өнер" деп айтқандай, жанашаға бетбұрыс!

Қорыта айтқанда, уақыттың талаптарына сай, көптілді меңгерген тұлғаның болашағы мол. Ішіндегі өзекті мәселелерді шешуге белсенді араласып, шынайы жетістіктерге жету мүмкіншіліктері бар деп білеміз. Сондықтан да, көптілдік ұстаным - асыл қазына, жарқын келешектің тірегі.

1. Аманжолов А.С. Түркі филологиясы және жазу тарихы. Оқу құралы. – Алматы, «Санат», 1996. – 128 бет.

2. Аймауытов, Ж. Романдар, повесть, әңгімелер, пьесалар // Шығармалар. – Алматы : Жазушы, 1989. – 560 б.

3. Байтұрсынұлы, А. Тіл тағылымы. – Алматы : Ана-тілі, 1992. – 446 б.

4. Қалиұлы, Б. Тіл білімінің жаңа бағыттары: концепт, прагматика, дискурс, мәтін (Мақалалар жинағы) Байынқол Қалиұлы. – Алматы : Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2012. – 227-233 бб.

5. Назарбаев, Н. Ә. Қазақстан халқына жолдауы. – Астана, 2007.

КІРМЕ СӨЗ - СӨЗДІК ҚОВДЫ ТОЛЫҚТЫРУ КӨЗІ

Искакова Г.Н., gulnaz_iskakova@mail.ru
 Снодграсс Н., nathan@centralasiaresearch.org
 (Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті)
 Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: кірме сөз, ассимиляция, француз тілі, Оливер Твист

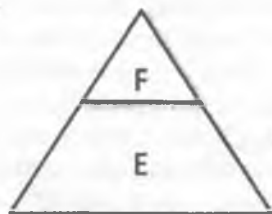
Әлемде көптеген елдер бар, ал олардың тұрғындары сөйлейтін тілдер оған да көп екені айқын. Бүкіл әлемде адамдар бір-бірін қалай түснеді екен деген сұрақ туындайды. Сол үшін де халықаралық тілдердің алатын рөлі ерекше. Тұрған жері мен ұлтына қарамастан әрбір адам бір-бірімен еркін қарым-қатынасқа түсе алады. Сол тілдердің бірі ағылшын тілі. Оған қоса, қазіргі таңда ағылшын тілі күллі адамзат үшін ұлтаралық қарым-қатынастың құралы ретінде танылып отыр.

Оған дәлел ретінде аталмыш тілді 1 миллиард адам қолданып келеді. Оның тең жартысы өзінше ана тілі ретінде қолданса, 600 миллионға жуығы оңтүстік тілі ретінде таңдап отыр.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының үштұғырлы тіл саясатын қолдау кезінде ағылшын тілінің маңызды шет тілі ретінде рөлі артып отыр. Бұл ағылшын тілін толық жан-жақты зерттеу қажеттілігін тудырып отыр.

Ағылшын тілінің сөздік қорын қарастыратын болсақ, ондағы сөздердің жартысы түпкі ағылшын сөздері болса, қалған жартысын басқа тілдерден енген кірме сөздер құрайды. Тарихи оқиғалардың өрбуіне байланысты француз тілінен ағылшын тіліне кірген сөздер тілдің тіл болып қалыптасуы мен дамуына ерекше әсер етті.

Тіл-тілдің лексикасына шетел сөздер ауызша түрде де, жазбана түрде де кіре береді. [1]

the high variety (H, official contexts or documents)

the low variety (L, ordinary conversation)

✓ example 1 – English words for common things
 vs. French loanwords for classy ones

cloth(a casual clothes E.) vs. dress(a fine clothes F.)
 cow, bull, ox, deer (animals E.) vs. beef (a meat dish F.)

Көптеген тарихи жағдайларға байланысты бір тілген шетел сөздердің ауысуы дәнекер тіл арқылы жүзеге асады. Бұл құбылысты төменде берілген А.Т. Исламованың сызбасымен көрсетуге болады. [2; 12]

Кірмелердің рөлі барлық тілде бірдей емес және әрбір тілдің дамуының нақтылы-тарихи жағдайларына байланысты. Ағылшын тілінде кірмелердің үлесі басқа тілдерге қарағанда айтарлықтай жоғары, өйткені тарихи себептердің күшімен ол карама-қайшылықта қалады, мысалы, исланд тіліне аса өткізгіш. Ағылшын тілі кез келген басқа тілге қарағанда тікелей байланыс жағдайларында шет тілдерін алып пайдалануға мүмкіндігі болды: алғашында орта ғасырларда Британ аралдарындағы жат жерлік басқыншылармен өзара араласуынан, ал кейін сауда таралымы жағдайлары мен ағылшындардың отарлаушылық белсенділігі. Ағылшын тілінің сөздігінде байырғы сөздердің саны шамамен 30%-ды құрайды.

Көптеген ағылшын тіліндегі еңбектерді зерттей отырып, әсіресе, ағылшын тілінде жазылған классикалық еңбек ретінде өз орнын алатын Чарльз Диккенстің «Оливер Твисттің бастан кешкендері» еңбегіне жасалған талдау арқылы француз кірме сөздерінің әртүрлі салаларда қолданылғанын анықтадық.

Чарльз Диккенстің «The adventures of Oliver Twist» (Оливер Твисттің бастан кешкендері) атты шығармасынан француз тілінен енген кірме сөздерді анықтай отырып, сөздердің француз тілінен шыққанын анықтауға мүмкіндік беретін мынадай белгілерді пайдаландық:

- 1) француз тілінің орфографиясы мен орфоэпиясын толықтай сақтаған сөздердің болуы: *bonnet, bullet, mercy,*
- 2) жұрнақтары бар сөздердің болуы: *-ment -able -tion -sion direction, advertisement, apartment,*
- 3) әріп тіркесгері бар сөздердің болуы *-ch- chair, chance, charge, change, chambre*

Ч. Диккенстің «Оливер Твисттің бастан кешкендері» шығармасындағы тілдік материалды зерттеу француз тілінен ағылшын тіліне, оның дамуының әртүрлі кезеңдерінде кірмеленген 130 сөзді анықтауға мүмкіндік берді. Біз, әрине, әрбір лексикалық бірліктің тілде пайда болу тарихын бақылап отыратын айтарлықтай терең ғылыми зерттеуді керек ететіні сияқты, барлық француз кірме сөздерін анықтадық деп нақты тұжырым жасай алмаймыз. Біз жинаған материалдардан алынған кірме сөздер мынадай көрсеткіш көрсетеді:

- Зат есімдер (жинақталған лексиканың 56%)-ы, яғни 73 бірлік
- Сын есімдер (шамамен 14,5%), 15 бірлік
- Үстеулер шамамен 4,6%-ды, ол дегеніміз 6 бірлікті құрайды,
- Етістіктер - 28%-ды, яғни 36 бірлікті құрап отыр.

Енді Ч. Диккенстің шығармасынан анықталған кірме сөздерді грамматикалық категория бойынша бөліп, кесте күйінде көрсетеміз: [3]

Зат есімдер	Сын есімдер	Үстеулер	Етістіктер
1	2	3	4
account	able	accidentally	accompany
address	affected	easily	advise
advertisement	blank	extraordinarily	attack
alarm	brave	gently	attach
apartment	female	proudly	catch
article	future	solemnly	cause

<p>attendant aunt authority bargain barrel beauty bonnet bullet career chair chamber chance change cloak coach collar companion confusion country couple court voice curtain difference direction exclamation</p>	<p>nice noble pleasant poor precious quiet savage round opposite</p>		<p>concern confess cry demand dress enter exclaim excuse inform interview join mercy oppose pass peach prefer propose purchase remained rest roll stay summon suppose view doubt</p>
Зат есімдер	Сын есімдер	Үстеулер	Етістіктер
1	2	3	4
<p>face fool fortune gash gruel habit hotel jewels labour lamp manner marriage moment money note number order part patience pause person pieces place point portion portrait</p>			<p>change charge interfere pause</p>

concern
 confess
 cry
 demand
 dress
 enter
 exclaim
 excuse
 inform
 interview
 join
 mercy
 oppose
 pass
 peach
 prefer
 propose
 purchase
 remained
 rest
 roll
 stay
 summon
 suppose
 view
 doubt

Етістіктер 4

change
 charge
 interfere
 pause

position property; punishment purpose quantity reason recognition relief repent secret servant sound suit table visitor			
---	--	--	--

Бұл негіз бойынша, біз мынадай қорытынды жасай аламыз:

- барлық сөз таптарының ішінде зат есімдер айтарлықтай еркін кірмеленеді, одан кейін етістік, сын есім, ал ең азы үстеу;

- біз зерттеу барысында бір де бір кірмеленген көмекші сөз анықтай алмадық. Кірмеленген негізгі сөз таптарының көптігі мен аздығы немесе тіпті кірмеленген көмекші сөз, жалғаулық, одағайлардың жоқ болуын, біз кез келген тілде бастапқыларында көп мөлшер және соңғыларында аз мөлшердің жұмыс істейтіндігімен түсіндіреміз. Яғни, тіл негізгі сөз таптарының арасындағы жалпыламалық қатынастарында аса грамматикалық қызмет атқаратын көмекші сөздердің аз мөлшерін ғана керек етеді;

- кірмелену процесіне сөздер класының жеткілікті түрдегі көп мөлшері тез тартылады, сондықтан кірмеленген зат есімдердің пайызы, мысалы үшін, көп мөлшерді құрады.

Ағылшын тіліне әртүрлі тілдерден сөздердің енуінен ағылшын тілі еш зардап шекті деп айта алмаймыз, керісінше сөздік қоры байыды десек те болады.

1. <http://www.slideshare.net/YeokyungJo/french-borrowings-in-middle-english>

2. Исламова А.Т. Шетел сөздердің белгілері мен деректері: филол. ғыл. канд... дис. автореф. – Алматы, 2004. – 23 б.

3. Charles Dickens. The Adventures of Oliver Twist or The Parish Boy's Progress. – London: Richard Bentley, 1837 – 478 pp.

ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК КАК ГОСУДАРСТВЕННЫЙ:
ОПЫТ 20-30-х ГОДОВ XX ВЕКА

Кириллова З.И., zkirillova@yandex.ru
(Казанский (Приволжский) федеральный университет, Казань, Россия)

Ключевые слова: татарский язык, реализация татарского языка, государственный язык, языковая политика, 20-30-е годы XX века

Татарстан является уникальным регионом Российской Федерации по многообразию представленных этносов, культур и языков. Сегодня здесь живут представители более 115 национальностей. Из них 53% составляют татары, 40% – русские, остальные 7% – чувашаи, удмурты, мордва, марийцы, украинцы, башкиры и другие этнические меньшинства.

На татарском языке в мире говорит более 7 млн. человек. Из проживающих в Республике Казахстан татар, согласно данным переписи 1999 г., 92,5 тысяч (37,1 %) владеют родным языком, 158,3 тысячи (63,6 %) – государственным казахским языком, 241,3 тысячи (96,9 %) – русским языком [1, с. 329].